
El proletariat industrial: immigració, canvi tecnològic i desigualtat social

Natàlia Mora i Sitjà

El període entre 1874 i 1901 representà un repte molt important per a Barcelona, que va haver d'enfrontar-se a una sèrie d'obstacles que molt sovint escapaven al seu control, en tractar-se d'amenaques exteriors. La Restauració s'inaugurà a Barcelona enmig d'una època de prosperitat econòmica, la "febre d'or", però a mitjans de la dècada de 1880 van començar els signes de crisi, que requeriren un replantejament de l'economia barcelonina i de la política econòmica estatal que permetria una recuperació als anys 1890.

La crisi arribà a Barcelona per diferents raons.

D'una banda, es posà de manifest que l'economia barcelonina, i sobretot la del sector tèxtil, era excessivament dependent dels mercats interiors català i espanyol. Dues amenaces imprevistes deixaren aquesta debilitat o dependència al descobert. La primera va ser la fil·loxera, una malaltia de la vinya que començà a França i acabà estenent-se al camp català. Els primers anys de la crisi a França –les dècades de 1860 i 1870– suposaren un estímul per a la vinya catalana, que va veure augmentar la demanda i, per tant, el benestar dels viticultors. Però la fil·loxera finalment aparegué al camp català, i durant la dècada de 1880 avançà de l'Empordà al Priorat, passant pel Maresme i el Penedès. La crisi afectà a la pagesia i reduí la capacitat adquisitiva del món rural català, enconginant la demanda de productes manufacturats, que eren la base de l'economia barcelonina. Paral·lelament, augmentà l'emigració de les zones vitícoles cap a les indústries, i Barcelona va ser el principal destí d'aquests moviments de població.¹ La segona amenaça exterior fou la crisi agrària internacional, una crisi que va tenir els seus orígens en l'arribada a Europa de cereals d'Amèrica, sobretot dels Estats Units, i de Rússia. Aquests països, amb molta terra cultivable i, per tant, capacitat per produir cereals barats, ara podien, amb la millora en els mitjans de transport (sobretot els ferrocarrils i els vaixells de vapor), enviar cereals a Europa a baix cost. Aquests cereals barats envairen el mercat europeu, i a partir de mitjans de la dècada de 1880 la crisi s'estengué pel mercat espanyol i es traduí, primer, en una reducció de la demanda de manufactures, que afectà la indústria barcelonina, i més endavant en un increment dels preus del blat, que afectà la capacitat adquisitiva dels treballadors.²

1. Jaume VICENS VIVES i Montserrat LLORENS, *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Teide, 1958.

2. Ramon GARRABOU (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona, Crítica, 1988.

A banda dels problemes de demanda mencionats, l'altra amenaça important per al tèxtil va ser la competència de la muntanya, i especialment dels centres industrials ubicats a les valls del Ter i el Llobregat que feien ús dels rius per obtenir energia hidràulica.³ La manca de recursos energètics i minerals també afectà altres sectors, posant de manifest els límits del procés industrialitzador. Com ara la metal·lúrgia, amenaçada per les importacions de ferro i acer de l'estranger, que no estaven gravades i que eren molt més barates que la producció autòctona.

Tot i aquests obstacles, però, l'economia barcelonina es recuperà. En part, per factors exògens, però també per les diverses mesures adoptades pels industrials catalans per reinventar els pilars de l'estructura productiva. En el sector tèxtil, la reacció fou molt clara: a finals de la dècada de 1880, davant la necessitat de guanyar més mercats i competir amb les fàbriques de la muntanya, els fabricants del Pla renovaren completament la seva maquinària i emprengueren un procés de modernització de les estructures productives i de treball; un aspecte, aquest, del que parlaré més endavant i que està descrit, també, per exemple, en la comunicació de Lluïsa Gutiérrez Medina sobre *La España Industrial*, en aquest mateix Congrés.

Entre altres factors que contribuïren a la recuperació econòmica, hi trobem el sistema aranzelari de Cánovas, aplicat el 1891, en part en resposta a les demandes de l'empresariat català. Amb la llei de 1891 es gravaren les importacions dels productes agrícoles i industrials (així com les importacions de productes estrangers a les colònies), es donà a la indústria tèxtil catalana el monopoli de Cuba i Filipines i es reduïren les taxes a pagar per les exportacions a les colònies. S'estimulà, per tant, el comerç colonial (si més no, fins al desastre de 1898), i augmentà la producció d'articles manufacturats. Paral·lelament, la peseta perdé valor en el mercat internacional, la qual cosa fou un altre factor que ajudà a les exportacions i que afavorí la substitució d'algunes importacions.

La metal·lúrgia, d'altra banda, podia confiar cada vegada més en la producció de ferro i acer del País Basc, que va créixer molt en aquest període, i es va veure beneficiada per la retirada de les concessions a les companyies estrangeres que participaven en la construcció del ferrocarril i per tarifes cada vegada més altes sobre les importacions de carbó i metall.

També, entre 1899 i 1901, i malgrat la situació política espanyola, l'economia catalana es beneficià de bones collites i de la demanda d'uniformes per a les tropes repatriades després de la pèrdua de les colònies.

No totes les lluites estaven guanyades el 1901: aquests processos de reestructuració i modernització haurien de continuar durant la primera dècada del segle xx; però podem dir que durant la dècada de 1890 es va superar la crisi. Durant aquestes dècades, a més, Barcelona es reafirmà com l'eix comercial i econòmic de Catalunya.

3. Carles ENRECH, *El Pla contra la muntanya. La crisi de la indústria tèxtil del pla i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*, Lleida, Universitat de Lleida, 2003.

Taula 1. El creixement demogràfic de Barcelona

Any	Habitants
1857	183.787
1860	189.948
1877	248.943
1887	272.481
1900	359.986 (sense agregats 1897-1921)
1900	533.000 (amb agregats 1897-1921)

Font: Les dades són les donades pel censos de població, recopilades a Antonio LÓPEZ GAY, *Els components migratoris en la dinàmica demogràfica de la ciutat de Barcelona, 1834-2003*, Memòria de recerca, Universitat Autònoma de Barcelona, 2004, pàg. 22 i 27.

La immigració i el mercat de treball barceloní

Una de les maneres de prendre el pols a l'economia barcelonina de les dècades finals del segle XIX és analitzar els canvis en la demografia de la ciutat i el mercat de treball. Si hi ha un tret distintiu pel que fa a canvis en el mercat de treball urbà a la fi de segle, aquest és la immigració. Barcelona ha estat sempre una ciutat d'immigració, però va ser a partir de l'enderrocament de les muralles, a la segona meitat del segle XIX, que el creixement demogràfic es disparà, com es pot veure a la Taula 1, que mostra la població a la ciutat des de mitjans d'aquest segle. A la taula es veu clarament fins a quin punt els anys 70 indiquen discontinuïtat en el creixement de la població.

Entre 1860 i 1900, la població de la ciutat de Barcelona, sense comptar els municipis agregats el 1897, pràcticament es doblà. Quantitativament, la multiplicació per dos de la població de la ciutat ja és quelcom molt indicatiu, perquè apunta a l'expansió del nombre de treballadors a la ciutat que havien de ser absorbits per l'economia barcelonina, però també a problemes de sanitat i higiene derivats de la creixent densitat poblacional.

Però quan analitzem les arrels d'aquest creixement demogràfic, n'extraïem informació encara molt més reveladora. A mitjan segle XIX, la taxa de natalitat a Barcelona ja era força baixa, d'uns 30 naixements per miler d'habitants, per sota de les taxes de natalitat catalanes o espanyoles, que se situaven entre els 36 i els 38 naixements per miler d'habitants. Durant les darreres dècades del segle XIX, la taxa de natalitat va tendir a disminuir fins a fregar els 25 naixements per miler d'habitants el 1900. La mortalitat, d'altra banda, no va experimentar grans canvis: degut a les condicions de vida urbanes, l'excés de població i les altes taxes de mortalitat infantil, la mortalitat es va mantenir força alta, al voltant de 30 defuncions per miler d'habitants, i només en l'última dècada del Vuitcents comencem a notar un lleuger declivi.⁴ El que aquestes xifres indiquen és que, a Barcelona, la taxa de creixement natural (naixements menys defuncions) ja era baixa a mitjan segle, però, amb la natalitat reculant i la mortalitat estable, va esdevenir negativa en les últimes quatre dècades del segle, precisament les dècades amb un

4. Antonio LÓPEZ GAY, *Els components migratoris en la dinàmica demogràfica de la ciutat de Barcelona, 1834-2003*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona [memòria de recerca], 2004, pàg. 56.

creixement de la població més pronunciat. Per tant, tot el creixement demogràfic observat a finals de segle és atribuïble a la immigració.

Entre 1860 i 1900, Barcelona va rebre gairebé 350.000 immigrants; homes i dones que es traslladaren a viure a Barcelona atrets, entre d'altres factors, pel creixement i dinamisme econòmic, l'enderrocament de les muralles i els plans d'urbanització de Cerdà i l'auge de la construcció amb l'Exposició Universal de 1888. La immigració va ser molt intensa durant la dècada dels 1870, es va frenar una mica a mitjans dels 1880, degut a la crisi econòmica, i es va recuperar els anys 1890, també a cavall de la revifada econòmica. Sabem, per tant, que la base treballadora va eixamplar-se molt durant les primeres dècades de la Restauració, i si tenim curiositat per saber quines eren les característiques d'aquesta massa de treballadors, si volem aprofundir en la qualitat i la composició de l'oferta de treball, és en els immigrants que ens hem de centrar, perquè eren ells els que expliquen la major part del canvi demogràfic a la ciutat.

Idealment, per poder establir com canviaren les coordenades de la immigració i si l'oferta de treball a Barcelona esdevingué més o menys qualificada, ens caldria informació sobre el nivell educatiu, l'experiència professional i els ingressos dels immigrants, però aquesta informació és pràcticament impossible d'obtenir. Hi ha, però, altres variables que poden servir per avaluar indirectament la qualificació dels treballadors i per a les quals és més fàcil obtenir dades.

Un primer indicador és el sexe: les dones no rebien tanta educació –formal o informal– com els homes, i la taxa d'alfabetització femenina era, de mitjana, més baixa que la masculina,⁵ per la qual cosa no és massa agosarat afirmar que, en conjunt, estaven menys qualificades que els homes. Per tant, un augment (o disminució) de la proporció de dones entre els immigrants podria ser indicatiu d'una disminució (o augment) de la qualitat de l'oferta de treball. Una segona variable d'interès seria l'origen dels immigrants, és a dir, les regions d'on provenien: àrees rurals o urbanes, regions amb taxes d'alfabetització més baixes o més altes, districtes agraris o industrials, etcètera. Els canvis en la composició de l'origen dels immigrants poden ser indicatius de canvis en la qualitat de l'oferta de treball. Finalment, també podem fer servir la ubicació dels immigrants en el mercat de treball, on s'instal·laren –la seva professió–, com a indicador de seva experiència laboral. L'anàlisi d'aquestes variables serà el que ens permetrà entendre l'impacte de la immigració en el mercat de treball barceloní.

Per estudiar les característiques dels immigrants en les darreres dècades del segle XIX ens manquen fonts d'informació riques, com els padrons, o les dades originals dels censos, dels quals només es conserven resums molt agregats. La millor font d'informació, tant en detalls com en cobertura, són els llibres de matrimonis de la ciutat de Barcelona, dipositats a l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona i que des de 1836 foren centralitzats pel Registre Civil. Potencialment, cada matrimoni registrat a la ciutat podia produir l'anotació d'un conjunt de dades molt valuoses per a l'investigador: l'edat i el lloc de nai-

5. Segons el cens de 1860, un 26,7% de les dones a Barcelona eren alfabetitzades, mentre que un 54,9% dels homes sabia llegir i escriure.

Taula 2. Els Llibres de matrimonis a Barcelona

Any	Nombre de matrimonis	% Immigrants
1855	1.554	62,1%
1870	1.786	64,3%
1880	1.914	67,1%

Font: AMAB (Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona), Llibres de Matrimonis, 298, 327 i 348. Taula d'elaboració pròpia.

xement dels contraents, el lloc de residència en el moment del matrimoni, l'ocupació del nuvi i l'ocupació dels pares del nuvi i de la núvia. L'anàlisi que segueix es basa en els Llibres de matrimonis de Barcelona corresponents als anys 1855, 1870 i 1880. Malauradament, a partir de 1880 només es conserven els índexs de matrimonis, però no les fitxes individuals i, per tant, no és possible obtenir cap tipus d'informació detallada sobre els contraents després d'aquest any. Afortunadament, la dècada de 1870 ja eren anys de molta immigració, i aquests sí que queden recollits en l'anàlisi que, a més, mostra tendències que tenen una inèrcia que podem assumir que va continuar en les darreres dècades del segle.

La metodologia aquí emprada està marcada pels treballs d'Enriqueta Camps, una referència imprescindible per a qualsevol persona que estudiï els mercats de treball barcelonins.⁶ Les diferències més importants amb el treball de Camps és que ella es basa en fonts institucionals o empresarials, com la Casa de la Caritat o *La España Industrial*, o bé parroquials, amb l'anàlisi de les parròquies de Gràcia, Hospital i Sant Just, i proporciona, per a un any concret, una fotografia de com els immigrants s'emmarcaven en el mercat de treball barceloní. Els Llibres de matrimonis aquí emprats, en canvi, cobreixen tota Barcelona, i l'estudi de diferents anys ens permet analitzar canvis temporals.

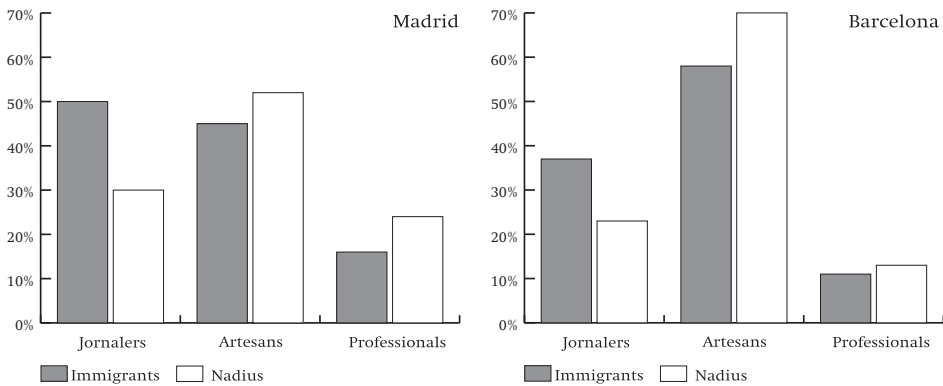
La Taula 2 descriu la informació de les fonts. Com es pot veure, es registraren entre 1.500 i 2.000 matrimonis per any –és a dir, que es proporciona informació sobre entre 3.000 i 4.000 persones–; i d'aquests, més del 60% eren immigrants (nascuts fora de Barcelona ciutat). Només al voltant d'un 45% eren nascuts fora de la província de Barcelona, una xifra molt semblant a la que obtenim, per exemple, al cens de 1877 si agafem la dada de «nacidos en otra provincia», que és del 41%.⁷ Sembla, per tant, que la mostra dels registres matrimoniais és força representativa, malgrat no contemplar els immigrants que van traslladar-se a Barcelona ja casats. De fet, el que això indica és que la majoria dels immigrants eren joves i solters, una característica que també s'ha observat per a la immigració en altres països.

Com a indicador de la situació socioeconòmica dels treballadors barcelonins, s'utilitza aquí la informació que donaren els nuvis sobre les seves professions, agrupades en tres grans grups socioeconòmics: jornalers (o treballadors no quali-

6. Enriqueta CAMPS CURA, *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1995.

7. Javier SILVESTRE, *Migraciones interiores y mercado de trabajo en España, 1877-1936*, Saragossa, Universidad de Zaragoza [tesi doctoral], 2003, pàg. 305.

Figura 1. Distribució socioeconòmica d'immigrants i nadius a Barcelona i Madrid, 1855.

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres matrimonials de Madrid i Barcelona. AMAB, Llibre de Matrimonis, 298; AVM (Archivo de la Villa de Madrid), Matrimonios, 871/94.

ficats), artesans (treballadors semiquàlificats i qualificats) i professionals.⁸ Diferents estudis, tant de societats històriques com de contemporànies, han identificat importants diferències en les trajectòries laborals dels immigrants i els nadius,⁹ derivades de diferències en les seves característiques socioeconòmiques bàsiques (com l'edat, l'educació o les qualificacions prèvies). En general, els immigrants tendeixen a ser més grans que els nadius, perquè emigren quan són adults.¹⁰ En la majoria de casos, les taxes d'alfabetització són més baixes entre la població immigrant que entre la nadiua, perquè les regions d'origen acostumen a ser més pobres i poc desenvolupades.¹¹ I molt sovint, el sou dels immigrants és, de mitjana, més baix que el dels nadius, ja sigui perquè estan menys qualificats, perquè no poden recolzar-se en les mateixes xarxes d'informació o perquè estan discriminats en el mercat de treball.¹² És d'esperar, per tant, que la posició socioeconòmica dels vinguts de fora sigui pitjor que la dels autòctons, i això es constata en la Figura 1, que mostra la distribució d'immigrants i nadius entre les diferents

- El sistema de classificació social utilitzat aquí combina la metodologia d'Armstrong (William A. ARMSTRONG, «The use of information about occupation», dins Anthony WRIGLEY (ed.), *Nineteenth-Century Society: Essays in the use of quantitative methods for the study of social data*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972) amb la de Camzis, desenvolupada per sociòlegs (Ken PRANDY, «The revised Cambridge scale of occupations», *Sociology*, 24 (1990), pàg. 629-655).
- Vegeu, per exemple, Barry CHISWICK (ed.), *Immigration, language and ethnicity: Canada and the United States*, Washington, American Enterprise Institute, 1992; Peter KEE, «Native-Immigrant Wage Differentials in the Netherlands: Discrimination?», *Oxford Economic Papers*, 47, 2 (1995), pàg. 302-317; George BORJAS, «Immigrants in the US Labor Market: 1940-80», *American Economic Review*, 81, 2 (1991), pàg. 287-289.
- A l'Amèrica de finals del segle XIX, els treballadors immigrants eren, de mitjana, entre 3 i 6 anys més grans que els nadius, segons Timothy HATTON, «The Immigrant Assimilation Puzzle in Late Nineteenth-Century America», *Journal of Economic History*, 57, 1 (1997), pàg. 34-62.
- El percentatge d'analfabets a la població estadounidense el 1900 era de 10,7%, però augmentava fins al 35,8% en el cas dels immigrants (Timothy HATTON i Jeffrey WILLIAMSON, «International Migration in the Long-Run: Positive Selection, Negative Selection, and Policy», DP 2038, *Harvard Institute of Economic Research*, 2004, pàg. 17. Per al País Basc, però, no s'han detectat diferències significatives entre les taxes d'alfabetització dels immigrants i les dels nadius (Rocío GARCÍA ABAD, *Emigrar a la Ría de Bilbao. Factores de expulsión y selección del capital humano (1877-1935)*, Bilbao, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2005).
- A Iowa, l'any 1895, resulta que els estrangers guanyaven un 5% menys que els autòctons, fins i tot després d'ajustar els càlculs per edat, professió i altres característiques rellevants (Barry EICHENGREEN i Henry GEMERY, «The Earnings of Skilled and Unskilled Immigrants at the End of the Nineteenth Century», *Journal of Economic History*, 46, 2 (1986), pàg. 441-454).

categories ocupacionals per a les ciutats de Barcelona i Madrid el 1855. Els immigrants, en ambdues ciutats, estaven sobrerrepresentats en el grup dels jornalers, i subrepresentats en els grups dels artesans i els professionals, que tendien a estar molt més ocupats pels nadius. Ara bé, malgrat aquestes diferències entre immigrants i nadius a cada ciutat, que eren d'esperar, la comparació de Barcelona i Madrid posa de manifest diferències importants pel que fa a l'estructura socioeconòmica i a la integració dels immigrants en el mercat de treball urbà.

El gràfic de Madrid reflecteix el fet que és la capital de l'Estat, i per això la seva estructura ocupacional tenia un pes molt més gran, tant de professionals (lligats als àmbits de govern i de l'administració) com de jornalers, que en aquest cas eren, sobretot, treballadors del servei domèstic.¹³ Però és en la distribució dels immigrants on trobem diferències interessants: en ambdues ciutats l'estatus professional dels immigrants era pitjor que el dels nadius, però, mentre que a Madrid la majoria dels immigrants treballaven com a jornalers, a Barcelona la majoria eren artesans i estaven relativament qualificats.

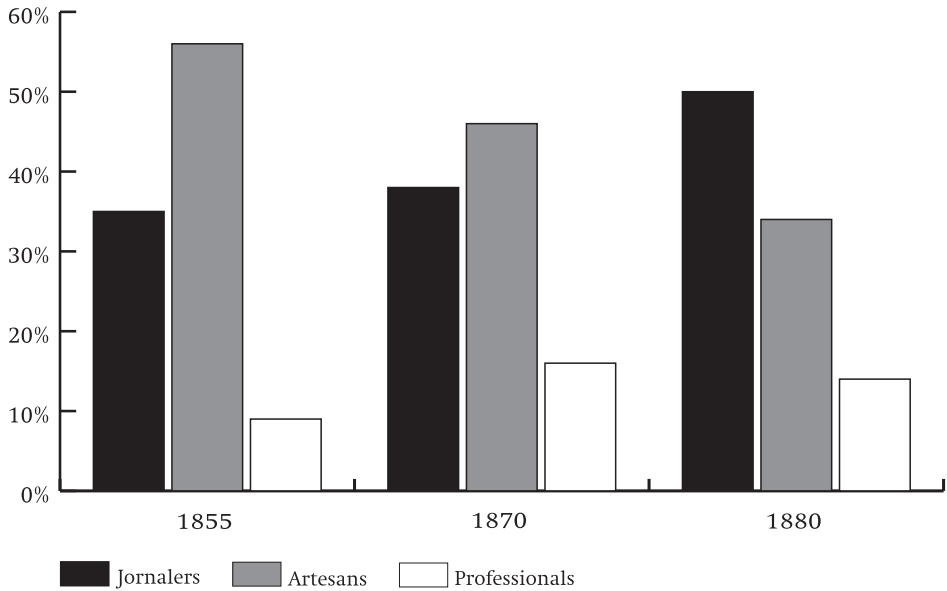
És complicat trobar informació que ens permeti explicar aquestes diferències, però una de les característiques que podem identificar, i que sembla rellevant, és que una proporció més gran dels immigrants a Madrid provenien de zones rurals (un 84,9%, comparat amb un 69,2% a Barcelona). És molt probable que els immigrants d'origen rural estiguessin menys qualificats que els d'origen urbà: a les zones rurals les taxes d'alfabetització eren més baixes, l'activitat econòmica era menys diversa, hi predominaven les feines agrícoles i hi havia menys oportunitats per a aprendre oficis rellevants per al mercat laboral urbà. Això es pot veure en la distribució dels immigrants un cop arribaven al seu destí, tant per al cas de Madrid com per a Barcelona: mentre que la majoria dels immigrants que s'emmarcaven dins la categoria de "professionals" provenien d'altres ciutats de l'Estat, els que s'emmarcaven dins la categoria de "jornalers" havien emigrat majoritàriament del món rural.

Per resumir la informació aportada en els paràgrafs anteriors, podem dir que els immigrants tendien a estar perjudicats en els mercats de treball on s'integraven, però això no implicava que les seves experiències o les seves característiques fossin les mateixes a tot arreu. Barcelona, a mitjan segle XIX, era una ciutat comercial i artesana, tenia una base àmplia de treball qualificat i atreia un tipus d'immigració que s'ajustava a aquest perfil, a diferència d'altres ciutats espanyoles, com per exemple Madrid. Molts dels immigrants que arribaren a la ciutat de Barcelona provenien de comarques amb forta implantació del tèxtil, que presentaven altes taxes d'alfabetització, i per tant cal suposar que molts d'aquests treballadors havien estat en contacte amb formes de producció protoindustrials i havien adquirit coneixements que els podien ser útils un cop instal·lats a la ciutat.¹⁴

13. Per a una anàlisi de l'estructura socioeconòmica de les dues ciutats a finals del segle XVIII, vegeu David RINGROSE, *Madrid and the Spanish economy, 1560-1850*, Berkeley i Londres, University California Press, 1983, pàg. 70-71. Ringrose, basant-se en la seva anàlisi, conclou que Madrid és la ciutat de la burocràcia i els serveis, mentre que Barcelona és la ciutat industrial i comercial.

14. L'origen dels immigrants i la correlació entre presència de la indústria tèxtil a les comarques interiors de Catalunya i taxes d'alfabetització, han estat explorats formalment a la meua tesi doctoral: Natàlia MORA-SITJA, *Labour supply and wage differentials in an industrialising economy: Catalonia in the long nineteenth-century*, Oxford University, 2006, pàg. 134-136.

Figura 2. Estructura ocupacional dels immigrants a Barcelona, 1855-1880.

Font: Elaboració pròpia a partir dels Llibres de matrimonis. AMAB, Llibres de matrimonis, 298, 327 i 348.

Ara bé, al llarg de la segona meitat del XIX, es mantingueren aquestes característiques? Per respondre a aquesta pregunta hem d'analitzar els canvis en la immigració al llarg del temps.

La Figura 2 mostra l'estructura ocupacional dels immigrants que es varen casar a Barcelona els anys 1855, 1870 i 1880. El que es veu en el gràfic és que en aquests anys –que recordem que són anys de forta immigració–, un percentatge cada vegada més gran d'immigrants treballaven com a jornalers i un percentatge cada vegada menor treballaven en oficis artesans. La variació entre els professionals era més petita i no hi havia canvis significatius. Per tant, l'estatus socioeconòmic dels immigrants es va anar deteriorant, sobretot a la dècada de 1870.

Respon això a un nou tipus d'immigració? En altres paraules, era el mercat de treball barceloní el que canviava o eren les característiques dels immigrants les que evolucionaven? L'evidència apunta a això darrer. En primer lloc, cada vegada arribà més gent de procedència rural, que ja hem vinculat amb nivells de qualificació més baixos: el 1880, un 78% arribaren de zones rurals, enfront d'un 69% el 1855. Aquests resultats estan en línia amb les afirmacions de Vicens Vives sobre l'arribada progressiva de gent d'extracció rural, el que ell va anomenar “la patuleia” i que, segons afirmà, foren responsables del creixement de l'anarquisme a la capital catalana.¹⁵ En segon lloc, hi hagué un altre canvi quali-

15. VICENS I LLORENS, *Industrials i polítics...*, pàg. 143-153.

Taula 3. Índex de masculinitat (homes/100 dones) a la ciutat de Barcelona, 1857-1900

Any	Índex població total	Índex població adulta
1857	104,65	107,85
1860	99,73	102,52
1877	93,46	-
1887	90,36	88,09
1900	91,36	89,20

Font: Censos de població de 1857, 1860, 1877, 1887 i 1900. La població adulta es defineix com aquella d'entre 16 i 50 anys.

Taula 4. Taxes d'alfabetització a la ciutat de Barcelona, 1860-1900

Any	1860	1877	1887	1900
Taxa d'alfabetització	40,81%	51,57%	57,78%	50,37%

Font: Censos de població de 1860, 1877, 1887 i 1900.

tatiu important en la composició de la immigració: un canvi de gènere. Tot i que, evidentment, els registres matrimonials no poden il·lustrar-nos en aquest sentit –la proporció d'homes i dones en els llibres de matrimonis encara és idèntica–, les xifres dels censos revelen el progressiu increment del pes de les dones en la població de Barcelona. La Taula 3 mostra l'índex de masculinitat (nombre d'homes per cada 100 dones) a la ciutat de Barcelona per als anys dels censos, tant per la població total com per la població adulta. En una població ideal, hi ha entre 95 i 105 homes per cada 100 dones. La població de Barcelona, que era lleugerament masculinitzada a mitjan segle XIX, va veure augmentar la presència femenina a finals de segle, i aquesta presència femenina es va fer especialment sentida entre la població adulta, que era la població activa o treballadora, i que també era el grup demogràfic on tendien a encabir-se els immigrants.¹⁶ No és agosarat dir, per tant, que la immigració femenina a Barcelona va augmentar considerablement durant la Restauració, i si acceptem que les dones tendien a tenir menys formació, qualificacions i educació que els homes, això també estaria reforçant les troballes anteriors sobre el deteriorament qualitatiu de la immigració a la ciutat.

Les dades que tenim sobre alfabetització no fan més que confirmar aquesta hipòtesi. Com es pot veure a la Taula 4, el percentatge de gent que sabia llegir i escriure anava creixent, però experimentà una sotragada a finals de segle i disminuï durant la darrera dècada. Aquest retrocés només es pot explicar pel major pes del col·lectiu immigrant, que estava generalment menys educat que els nascuts a la ciutat. Com que no disposem d'informació sobre l'educació dels immigrants que apareixen als registres matrimonials, es pot fer una estimació del nivell d'alfabetització del col·lectiu immigrant assumint que eren representatius de la regió d'on provenien, per a la qual cosa sí que tenim dades. És a dir,

16. Altres ciutats industrials, com per exemple Bilbao, també presentaven un índex de masculinitat molt baix (per sota de 90) al voltant de 1900, que derivava de la intensitat de la immigració femenina (Fernando MIKELARENA PEÑA, «El proceso de urbanización en el País Vasco peninsular entre 1860 y 1930», *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía*, 21 (1993), pàg. 413-434.

podem assumir que el percentatge d'immigrants alfabetes procedents d'una regió concreta és el mateix que el percentatge d'alfabetes en aquella regió.¹⁷ Partint d'aquest supòsit, la taxa d'alfabetització dels immigrants a Barcelona a la segona meitat del segle XIX se situava just per sota del 30%, i era, per tant, clarament inferior a la mitjana del conjunt de la ciutat, fet que ens permet afirmar que la immigració fou probablement responsable del deteriorament de la taxa d'alfabetització a Barcelona.

El conjunt d'evidència disponible, per tant, apunta a un procés de “desqualificació” de l'oferta de treball a la ciutat, derivat de la creixent proporció d'immigrants provinents del món rural i menys qualificats professionalment, així com de la creixent presència de dones entre els immigrants; uns canvis, tots ells, que es veieren reflectits en la reducció de la taxa d'alfabetització a Barcelona a finals de segle.

Desigualtat social i canvi tecnològic

Potencialment, l'entrada d'una onada d'immigrants d'aquestes característiques en tan poc temps era una bomba social. Tant la teoria econòmica com l'experiència històrica en molts altres països indiquen que, si l'oferta de treball poc qualificat augmenta molt i no hi ha canvis significatius en l'organització del treball i en les tecnologies emprades, la desigualtat econòmica –sobretot si se la identifica amb desigualtats salarials– augmenta, i amb la desigualtat augmenten també els conflictes socials. Aquesta era la premissa bàsica de la tesi de Vicens Vives quan afirmà que el creixement d'un grup de desarrelats en situació precària a Barcelona –una mena de subproletariat– alimentà el moviment anarquista i radicalitzà les accions del proletariat.¹⁸ Quan el nombre de treballadors poc qualificats augmenta molt en una economia relativament estable, la classe obrera perd poder de negociació, i els empresaris, que saben que hi ha sobreabundància d'oferta de treball, poden pressionar els sous a la baixa. Si els sous dels treballadors poc qualificats són els que disminueixen, les diferències salarials amb els més qualificats augmenten, i apareixen així noves clivelles socials.

No avaluarem aquí les causes socials i culturals que apuntalaven el moviment obrer a la Barcelona de finals de segle,¹⁹ però el que sí que podem analitzar són les condicions econòmiques en les que va florir. En aquest sentit, una pregunta clau és si el procés industrialitzador, juntament amb els moviments migratoris descrits, va contribuir a fomentar la desigualtat econòmica; una pregunta per a la que disposem de poques respostes.

17. Les taxes d'alfabetització per a diferents regions espanyoles es poden obtenir a: Clara Eugenia NÚÑEZ, *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea*, Madrid, Alianza Universidad, 1992, pàg. 134-135 i 163.

18. VICENS I LLORENS, *Industrials i polítics...*, pàg. 150-165.

19. Per a una descripció de la constitució i evolució del moviment obrer, vegeu, per exemple: Miquel IZARD, *Revolució Industrial i obrerisme. Les "Tres Clases de Vapor" a Catalunya (1869-1913)*, Barcelona, Ariel, 1970; i Josep TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional, 1864-1881*, Barcelona, Crítica, 1972.

Taula 5. La compressió salarial a Barcelona, 1856-1905

	1856		1905	
	Sou màxim/mínim	Índex de Gini	Sou màxim/ mínim	Índex de Gini
Construcció	4	0,14	2,75	0,09
Químiques	2,63	0,23	2	0,08
Metal·lúrgia	4,67	0,13	3,33	0,08
Tèxtil	15,5	0,25	4,51	0,16
Impressió	1,23	0,03	2,13	0,10
Serveis	10	0,21	3,5	0,16
TOTAL	28	0,25	5,32	0,14

Fonts: Ildefons CERDÀ, *Teoría general de la urbanización*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968, vol. 2; i *Anuario estadístico de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1905.

Enriqueta Camps, en un estudi sobre la indústria tèxtil, analitza l'evolució del salari real mitjà respecte als beneficis empresarials per treballador, un indicador de la desigualtat funcional a la indústria: la desigualtat entre treball i capital. Segons les seves estimacions, fins el 1865 la desigualtat va augmentar, fins a finals de la dècada de 1880 va disminuir, i després va tornar a augmentar lleugerament.²⁰ Més concretament, l'indicador de salaris en relació a beneficis era de 0,7 el 1855 i de 0,25 el 1900, fet que assenyalava un augment de la desigualtat en el llarg termini.²¹ D'altra banda, estudis alternatius sobre diferències salarials, centrats en l'anàlisi de la prima retributiva per als obrers industrials qualificats, indiquen que la desigualtat va disminuir a Barcelona entre 1854 i 1914.²² L'estudi dels dos censos obrers més importants de l'època, el de Cerdà de 1856 i l'Estadística de 1905 –fonts molt completes perquè cobreixen diverses indústries urbanes– pot servir per aportar noves dades sobre desigualtat econòmica.

La Taula 5 mostra diferents indicadors de desigualtat per a cada sector econòmic a la ciutat de Barcelona. Hi ha múltiples maneres de mesurar la desigualtat salarial, però en aquesta taula se'n mostren dues: la primera és la diferència entre el sou màxim i el sou mínim pagat a cada sector econòmic. En tots els sectors, excepte en el de la impressió, la distància entre el que cobra més i el que cobra menys es redueix. Si bé això ja és indicatiu d'una reducció en la desigualtat, només té en compte els extrems, que poden no ser indicatius del ventall salarial de tots els obrers. La segona mesura de la desigualtat inclosa a la taula és l'índex de Gini, que a l'hora de calcular un indicador de la desigualtat té en compte tots els treballadors. Aquest indicador pot oscil·lar entre 0 (absència de desigualtat) i 1 (màxima desigualtat). L'índex de Gini per a Barcelona també confirma que el ventall salarial va comprimir-se considerablement a la majoria de sectors econòmics en la segona meitat del segle XIX.

Per explicar aquesta compressió salarial no podem recórrer als canvis descrits en l'oferta de treball, perquè, en principi, aquests canvis haurien d'haver fomen-

20. Enriqueta CAMPS, «Labour market formation patterns in nineteenth-century Catalonia», *Universitat Pompeu Fabra Economics Working Papers*, 718 (2003), pàg. 27.

21. La desigualtat augmenta com més baixa és la relació entre els salaris i els beneficis.

22. Joan Ramon ROSÉS i Blanca SÁNCHEZ-ALONSO, «Regional wage convergence in Spain, 1850-1930», *Explorations in Economic History*, 41, 4 (2004), pàg. 404-425.

tat la desigualtat. Per tant, cal que busquem explicacions alternatives, que sobretot se centraran en canvis en la demanda de treball i en canvis institucionals.

La primera explicació, econòmica, de canvis en les estructures productives, és el canvi organitzatiu i tecnològic associat a aquesta etapa de la industrialització, sobretot als canvis en l'estructura productiva de l'economia barcelonina a finals de segle duts a terme per superar la crisi esmentada. La innovació tecnològica va afectar sobretot al sector tèxtil. Des de mitjan segle els empresaris van començar a introduir noves màquines amb l'objectiu de reduir els costos laborals. La primera onada de canvis va venir amb les selfactines, que eren automàtiques i requerien menys esforç físic, per la qual cosa podien ser operades per dones i permetien economitjar en sous.²³ Però la reacció dels homes filadors amenaçats per aquests canvis fou immediata –en són un exemple els atacs a les fàbriques de cotó de juliol de 1854–, i les autoritats van donar instruccions als industrials perquè deixessin d'introduir selfactines, fet que va permetre que els homes mantinguessin el control de la filatura a Barcelona, tot i que la feminització de la filatura va avançar en les ciutats tèxtils de l'interior, com ara Manresa.²⁴ El poder negociador dels filadors a Barcelona derivava tant de la força del moviment obrer com de la manca de feines alternatives per als homes a la ciutat.²⁵ El 1866, a *La España Industrial*, el 65% dels treballadors a la filatura encara eren homes.²⁶

El gran canvi tecnològic a la indústria tèxtil, el de més impacte, no va arribar fins a finals de la dècada de 1880 amb la introducció de la contínua d'anella de filar, que va ser una resposta a la creixent competència de la muntanya i a la crisi de demanda derivada de la crisi agrària. La contínua d'anella va afectar profundament la demanda de treball femení i va contribuir a augmentar els ingressos de les dones treballadores del tèxtil.²⁷ A *La España Industrial*, 42.000 fusos de selfactines es van substituir per 21.000 fusos de contínues d'anella, i el percentatge de dones treballant a la fàbrica va augmentar del 35%, el 1866, al 63%, el 1897.²⁸ Es tracta d'exemples d'una renovació tecnològica que es va traduir en un augment de la demanda del treball poc qualificat –que va compensar l'augment de l'oferta derivat de la immigració– i que explica gran part de la reducció dels diferencials salarials aquí documentada.

23. El 1856, gairebé un 80% de les poques selfactines a Barcelona eren operades per dones (Albert GARCIA BALANÀ, «La fabricació de la fàbrica: tecnologia i treball a la filatura cotonera (1802-1870)», dins Montserrat LLONCH (ed.), *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*, Lleida, Pagès, 2004, pàg. 57-76).

24. Josep BENET i Casimir MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX*, Barcelona, Curial, 1976; Llorenç FERRER ALÓS, «Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Cataluña Central (siglos XVIII-XX)», *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, 12, 2-3 (1995), pàg. 199-232.

25. Cristina BORDERÍAS, «Women's work in the Barcelona Labour Market, 1856-1936», dins Angel SMITH, (ed.), *Red Barcelona. Social Protest and Labour Mobilization in the Twentieth Century*, Londres i Nova York, Routledge, 2002, pàg. 142-162.

26. Carles ENRECH, «Jerarquía fabril y cualificación en la industria textil durante el último tercio del siglo XIX», *Revista de Historia Social*, 45 (2003), pàg. 101-117.

27. Carles ENRECH, «La reforma de la organización del trabajo en "La España Industrial" a finales del siglo XIX», *Sociología del Trabajo*, 29 (1997), pàg. 135-56; Jordi DOMÈNECH, «Labour market adjustment to economic downturns in the Catalan textile industry, 1880-1910. Did employers breach implicit contracts?», *Economic History Working Papers, London School of Economics*, 88/05 (2005).

28. Carles ENRECH, «Conflictivitat, gènere i racionalització del temps de treball (1891-1919)», dins LLONCH (ed.), *Treball tèxtil...*, pàg. 95-112.

Els canvis tecnològics esmentats van estar acompanyats per canvis organitzatius que també reforçaren l'homogeneïtzació dels salaris. Pensem, per exemple, en els canvis d'organització del treball que comporta l'activitat fabril: més disciplina, horaris fixos, supervisors controlant els equips de treball, sistemes de remuneració basats cada vegada més en el pagament a jornal en comptes del preu fet, etc. Totes aquestes mesures contribuïren a anivellar la productivitat dels treballadors i per tant els ingressos.

Aquesta reestructuració industrial ja ha estat analitzada en molts altres estudis abans, i s'ha tendit a explicar com una reacció a la crisi econòmica. Però també podríem afirmar que, en part, aquesta reestructuració va ser una resposta als canvis observats en l'àmbit de l'oferta de treball. Quan en els anys 1880 els fabricants barcelonins buscaven formes d'obtenir més beneficis i competir amb les fàbriques de la muntanya, s'adonaren que tenien una massa proletària àvida de feina i poc qualificada, formada, sobretot, per les onades d'immigrants de les dècades anteriors. A més, és probable que degut a les altes taxes d'atur i a la sobreabundància de treball, una bona part dels treballadors no estigués inclinada a oferir resistència al canvi tecnològic, com sí que ho havia estat anteriorment. El grup que podia sortir beneficiat de la modernització productiva –els nens, les dones i els treballadors poc qualificats– s'havia anat fent més nombrós. Era el moment, per tant, d'aprofitar l'oportunitat i engegar el canvi. Així, doncs, sota el paraigua d'aquesta hipòtesi, la immigració hauria servit per facilitar el canvi tecnològic.

A l'hora d'explicar la compressió salarial, hi ha una altra possibilitat que, si bé no és excloent, és de naturalesa molt diferent a la del canvi tecnològic i organitzatiu: una explicació institucional. Diversos estudis per a altres països indiquen que la força dels sindicats o associacions obreres –el sindicalisme– pot ser un factor molt important d'anivellament dels ingressos dels treballadors.²⁹ L'estudi d'aquest fenomen a Barcelona, per tant, no pot ignorar les conseqüències de les accions del moviment obrer català en el funcionament del mercat de treball, perquè hi hauria la possibilitat que part de la compressió salarial observada s'expliqués per pressions de les associacions obreres. Per exemple, Les Tres Classes de Vapor estudiaren al congrés de 1886 la regularització de les hores laborals i de la remuneració del treball per a tot Catalunya i, malgrat tenir una base social predominantment masculina, també estudiaren demandes relacionades amb el treball de les dones.³⁰ Però de moment no hi ha cap estudi disponible que estudiï sistemàticament la relació entre el pes o la influència d'associacions obreres concretes i els canvis econòmics en el sector dins del que operaven. Això ens permetria avaluar amb més precisió fins a quin punt el moviment obrer contribuï a l'homogeneïtzació de la classe obrera a la Barcelona de finals del segle XIX.

29. Richard FREEMAN, «Union wage practices and wage dispersion within establishments», *Industrial and Labor Relations Review*, 36, 1 (1982), pàg. 3-21; Barry EICHENGREEN, «The Impact of Late Nineteenth-Century Unions on Labor Earnings and Hours: Iowa in 1894», *Industrial and Labor Relations Review*, 40, 4 (1987), pàg. 501-515; Nicole FORTIN i Thomas LEMIEUX, «Institutional Changes and Rising Wage Inequality: Is There a Linkage?», *Journal of Economic Perspectives*, 11 (1997), pàg. 75-96.

30. IZARD, *Revolució Industrial...*, pàg. 110-111.

El vincle entre la força del moviment obrer i els canvis en el mercat de treball i les estructures productives aquí descrits encara obren una altra via de recerca: si el pes dels sindicats no fos el que expliqués la compressió salarial, o n'expliqués només una petita part, i va ser, en canvi, la modernització de les estructures productives el que va pesar més a l'hora d'entendre la homogeneïtzació dels sous, aleshores potser en aquests canvis econòmics de finals de segle hi trobaríem l'arrel econòmica de la formació de la classe obrera catalana. En altres paraules, la força del moviment obrer podria explicar-se, a banda de per factors culturals o per tradicions en les pautes de treball, pel procés de proletarització que experimentà en aquestes dècades finals del Vuitcents. Angel Smith o Carles Enrech ja han assenyalat aspectes similars en la uniformització de la classe obrera a les primeres dècades del segle xx, però sembla que en la reducció de la desigualtat salarial ja hi trobem a finals del segle xix una clau per explicar la formació d'una classe obrera més unida culturalment i política.

La clivella que es va formar va ser, per tant, la que separava el món obrer –cada vegada menys qualificat, més homogeni i amb millors salarials molt limitades en aquest període– del món empresarial, que, des de la reestructuració de finals de la dècada de 1880, va veure com els seus beneficis milloraven a costa dels sous dels treballadors. Aquesta desigualtat –la que separava el món del capital del món del treball– sí que augmentà, i va ser la que marcà les tensions socials i polítiques de principis del segle xx.